

Dubrovačka graditeljska baština danas

ONO ŠTO SE DANAS PLANIRA IMA SMISLA SAMO AKO VODI PONOVOJ INTEGRACIJI KAMENOGA GRADA I ŽIVOGA GRADA

Što čini identitet specifične dubrovačke baštine? U kakvom je ona danas stanju? U kojoj se mjeri koristi u sadašnjem razvoju? Kako ju tretiraju novi planovi? U srži svih tih pitanja, a riječ je o samo nekim od upitnika koji se nadvijaju nad današnjim i sutrašnjim Dubrovnikom, leži prije svega definiranje turističke privrede u odnosu na baštinu. Turizam se doživljava kao nužnost – kao naša sudbina!

JOSIP BELAMARIĆ Turizmu možemo pripisati nebrojene mane: uzrokovao je depopulaciju povijesnih jezgri (ta unutar povijesne jezgre Grada preostalo je manje od 1600¹

stanovnika, a dobar dio njih samo zato što su zaštićeni stanari, dakle taoci svoje socijalne situacije); *basso continuo* cjelodnevnog i cjelonoćnog zvukovnog terora praćen je jednako nekontroliranim širenjem mirisa brzo pripremljene hrane; štekati su metastazirali posvuda; cjelokupni normalni svakodnevni život Grada potisnut je na periferiju, pa su i neke od nekadašnjih važnih simboličnih funkcija dislocirane izvan ranijeg centra; o kruzerima, iz kojih se na dane vrši pravi desant na povijesnu jezgru, ne treba mnogo govoriti... Sigurno nisu u krivu oni koji upozoravaju da turizam proizvodi i raznovrsne vidove mentalnog zagađenja određene zajednice koja svojim *džepnim formatom* ne može parirati tako snažnim svakodnevnim udarima i zahtjevima da mu se totalu i u detaljima svog prostora i svakodnevnog života podredi i podčini. Ozbiljna studija onoga što se zove *costs and benefits of tourism* nikada nije bila napravljena. A troškovi zaista postoje, i očito nisu tako mali da bi ih *dobrobit* opravdala bez rasprave. O turizmu se govori najčešće općenito, bez preporuka o potrebi njegova

¹ Sanja Klempić Bogadi; Jana Vukić; Ognjen Čaldarović. 2018. *Život u povijesnoj jezgri Dubrovnika: sociološko-demografska studija*. Zavod za obnovu Dubrovnika. Dubrovnik.

FOTO: ŽELJKO TUTNJEVIĆ

redefiniranja. Ovdje bismo pak rekli najkraće: za dubrovački turizam i turiste bit će najbolje ono što u urbanističkom planiranju može biti dobro za same građane Dubrovnika. Ali da odmah kažemo nešto i u obranu turizma. Tek je turizam na dnevni red stavio restauraciju desetaka spomenika i arheoloških lokaliteta, invertirao vrijednosti nekretnina, pa danas stambeni prostor u povijesnoj jezgri bilo kojeg našeg grada – i ne samo na jadranskoj obali – konačno počinje dobivati vrijednost koju zaslužuje. Turizam je potaknuo i znanstvene i pragmatične interpretacije povijesne baštine, promiče povijesno pamćenje, potiče posvuda osnivanje desetaka društava koja baštinu imaju u fokusu. Probudio je, dakle, građansku svijest. Konačno, uzmimo samo u razmatranje cijeli okvir *nematerijalne baštine* koja govori o srži kulturnog identiteta, o kojem se također bez spomenutih teorijskih postavki, ali i rasta socioekonom-

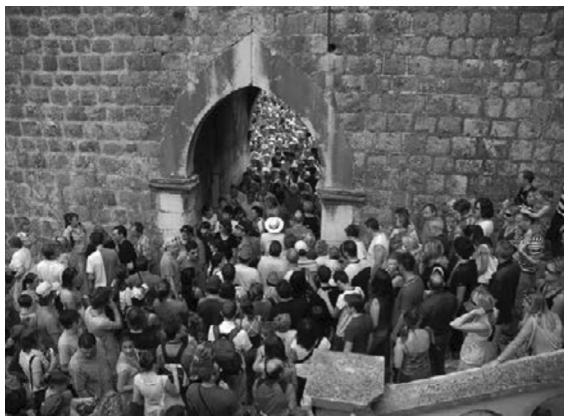
skih trendova, zacijelo ne bi još raspravljalo s toliko pažnje.

Turizam nas je potaknuo na komuniciranje s višim konzervatorskim, urbanističkim, općenito gospodarskim standardima, na razumijevanje drugih, nagnao nas je na potrebu da se vidimo u pravom svjetlu i da se sebi i svijetu pokušamo predstaviti s distinktivnim crtama vlastitog kulturnog identiteta. Prihod koji je došao u ruke većem broju domicilnog stanovništva omogućio je stanovitu demokratizaciju luksuza, ali i otvaranje posve novih horizonata obrazovanja, putovanja, osobne slobode... Pasatistima se može uputiti jednostavno pitanje: U kojem bi se to prijašnjem vremenu običan čovjek stvarno bolje osjećao? Turizam nas je, pored svega drugoga, izvukao iz čahure, otkrio naše mogućnosti i nemogućnosti komuniciranja sa svijetom. Ni je samo turizam kriv ako do kraja nismo izoštrili konzervatorske vizije i standard,

što često restauriramo *l'art pour l'art*, što većina naših profesionalaca još uvijek misli da je za obnovu neke kuće dostatno *po zanatu* obnoviti njenu fasadu i njene ukrase, zaboravljajući da je restauracija prije svega održavanje finog prediva socijalnih relacija u koje je ta hipotetska kuća urasla.

Kritičari turizma uporno definiraju Split, Dubrovnik, Trogir, Korčulu, Poreč... kao model na dlanu njihova sveca, a ne kao gradove koji su već prije sto i više godina prekipjeli preko lonca svojih zidina. Treba razumjeti da se njihove povijesne jezgre brane na Lapadu i u Gružu, odnosno na Bačvicama i u Splitu III, te da bi kod svih njih jezgra i periferija trebale biti isti grad u homogenom urbanom prostoru. A nasdasve u Dubrovniku. Kozmopolitizam je zapravo uvijek bio naša najveća snaga, barem koliko i tradicionalizam. Snaga baštine koju smo naslijedili, a koja pomalo blijedi pod diktatom globalizacije, nije bila samo u trajnosti pojedinih arhitektonskih tipova, nego i u dokazanoj sposobnosti generacija graditelja da ih usavrše prema vanjskim *silama pokreta*. Brojne varijante građevnih oblika nastale na hrvatskoj obali tijekom višemilenijske povijesti,

FOTO: ŽELJKO TUTNJEVIĆ

ali i u zadnjih stotinjak godina, dokazuju da je domaća arhitektura mogla opečatiti i posvojiti različite utjecaje sa strana, bolje rečeno naturalizirati ih, usidriti u naš ambijent. Fascinantna je pritom raznovrsnost urbanističkih i graditeljskih lokalnih rješenja usprkos činjenici da su mnoga od tih naselja imala slične građevinske odredbe te da ih je velik broj majstora svojim izmjeničnim putovanjima tijesno povezivao. Ni u razdobljima kriza ti gradovi i njihov okoliš nisu bili petrificirani, nego su se nastavili razvijati i mijenjati. Potomstvo je uvijek imalo pravo na vlastite ambicije. Ipak, čini se da smo danas na prijelomnoj točki: „Svijet je sve uži, sve brži!“ (Vlasta Žanić)

Prostor današnjeg Dubrovnika doživio je tijekom zadnjih pola stoljeća značajne kontekstualne promjene, a one se samo ubrzavaju. Iznenadujući je, a toga vjerojatno nismo svjesni, broj građevina koje su, čini se, podizane s već *ugrađenim defektom* da se s vremenom sruše i zamijene novima. To je u Dubrovniku ranog modernog doba, sve do 1950-ih, bilo jedva zamislivo, osim kao posljedica katastrof, potresa, požara. U jedan dubrovački ljetnikovac, bez obzira kada i gdje

je bio izgrađen, možete uveliti ovoga trenutka. U jasnoj i jednostavnoj povezanosti svih svojih dijelova, u odnosu prema prirodi, a prije svega svojim mjerilom, može savršeno odgovoriti svim današnjim potrebama, dočim bi sve nužne preinake, koje današnje vrijeme zahtijeva, lako i bezbolno mogao projektirati svaki iole talentirani arhitekt. S druge strane, hoteli poput Belvedera i Liber-

tasa, izgrađeni na položajima koji istinski kompromitiraju i planere i arhitekta svoga doba, oblikovani su na način koji je nužno (neovisno od šteta koje su pretrpjeli u nedavnim ratnim razaranjima) morao postati neefikasan, neprofitabilan. Kao i tolikim drugim sličnim *objektima* istekao im je *amortizacijski ciklus*. Zastarjeli su baš kao što zastarijevaju mehaničke, tehnološke sprave koje nas okružuju. Riječ je o građevinama skraćena vijeka trajanja. Na isti će se način u nekoj bliskoj budućnosti rušiti nedavno sagrađeni Grand Hotel Park na Lapadu kako bi ga zamijenili novim. Vijek takvog tipa hotela mogao bi po svojoj prilici odgovarati *amortizacijskom ciklusu* nekog od kruzera koji svakodnevno dotiču Dubrovnik. Riječ je o gradnjama koje su podignute represijom prema lokalnim topografskim datostima i obilježenim projektantskim narcizmom, koji bi često od zgrade htio proizvesti skulpturu. Ali u pravilu one nemaju onu potrebnu adaptibilnost koju su imale stare zgrade niti u njihovim tlocrtima i volumenima ima prostorne fleksibilnosti karakteristične za povijesne građevine koje na nas djeluju već načinom kojim su srasle u neposredni ambijent. Zapravo, za mnoge, možda čak i većinu povijesnih građevina u tkivu Dubrovnika (za nas to znači Grad u najširem smislu, barem do Kantafiga), možemo kazati da su bile u trajnim oblikovnim, pa i funkcionalnim metamorfozama, praktički nikad dovršene, a da su unatoč nizu promjena očuvala skladnost koja im je ugrađena izvornim projektom. Belvedere i Libertas istinski su oskrvnuli prostor u kojemu su nikli da bi paradoksalno isti taj povijesni i prirodni prostor htjeli koristiti kao idealnu vizuru. Frivolnost i neodgovornost novije arhitekture u Dubrovniku najbolje se vidi u oblikovanju

novog trgovačkog *malla* na Lapadu. Ono što svim ovim i tolikim drugim novim arhitektonskim zdanjima nedostaje, osobi-

TEŠKO JE ZAMI-SLIVO DA SUVRE-MENA ARHITEK-TURA UISTINU MOŽE NASTATI BEZ KREATIVNOG DIJALOGA SA SVOJIM PRIROD-NIM AMBIJENTOM I S POVIJESNIM PRESEDANIMA

to u Gružu, na Lapadu, Montovijerni i oko Gospina polja, jest stvarni osjećaj za beskrajnu povijesnu evoluciju kroz koju je Dubrovnik došao do svog urbanog koda. Gradovi se mijenjaju konstantno, i teorijski i u praksi uopće nije sporno da se na nizu točaka može i smije graditi novo. Pitanje je, međutim, rječnika, gramatike i sintakse te nove arhitekture. Arhitekt, koji gradi u Dubrovniku, trebao bi biti svjestan da zapravo samo redizajnira već odavno definirani prostor koji mu može i mora biti saveznik već po tome što u tom prostoru jezik arhitekture tijekom stoljeća nikad nije bio petrificiran, iako je stvorio estetski poradak neusporedive homogenosti unutar Grada, kao i čitavog gradskog teritorija. Izgovor za takvu novu praksu intolerantnu na baštinjeni prostorni kontekst, koja predugo traje (sigurno već od 1960-ih godina), netko će možda tražiti u samoj naravi dijela moderne arhitekture, a napose u riječi *globalizacija* koja danas postaje poštapalica kojom se sugerira da smo bespomoćni pred neumitnošću sadašnjih trendova, odnosno da ne možemo umaći zajedničkoj budućnosti. No odnosi koje danas zatječemo u prostoru Dubrovnika, kao i drugdje na hrvatskoj obali, posljedica su prije svega dugogo-

dišnjeg političkog voluntarizma kojim se odgodilo programiranje grada i izrada strateškog plana s jasnim prioriternim ciljevima njegovih današnjih, srednjoročnih i dugoročnih potreba.

Ono što u dobroj mjeri nedostaje svim dosadašnjim urbanističkim planovima koje smo ovdje mogli analizirati, a koji na izravan ili neizravan način tretiraju povijesnu jezgru, jest stvarni osjećaj za specifičnosti dubrovačkog urbanog koda koji je donedavno karakterizirala životna samodostatnost i polifunkcionalnost, nadalje simbiotski odnos kamene i pejzažne arhitekture. U svemu tome čini se kako se današnja urbanistička disciplina kloni jednostavnih pitanja i jednostavnih odgovora, promišljanja niza malih koraka nespektakularnih, a korisnih za svakodnevno funkcioniranje grada, nego radije preferira planove koji će osvanuti na naslovnica žurnala i na TV vijestima. Čini li se to ugađajući političkom voluntarizmu, diktatu investitora ili taštini arhitekata, posve je svejedno, ali je očito neophodno i krajnji je čas da se konačno vratimo inteligentnijem čitanju i korištenju zatečenog povijesnog prostora.

Novi korak u kreativnom posezanju za autentičnim vrijednostima naše baštine može se dogoditi samo uz edukaciju svih onih koji su dionici oblikovanja tog prostora, a takvu edukaciju trebaju ne samo investitori koji grade nove ili preuređuju stare kuće nego često i arhitekti, pa i klesari, koji često lutaju prema valovima pomodnih estetskih noviteta zaboravljajući da se svaka inteligencija, pa tako i ona kojom arhitekt ugrađuje svoje djelo u već definirani ambijent, definira dobrim dijelom i sposobnošću akomodacije prema postojećemu, a osobito kada to postojeće sadrži zaista neupitne vrijednosti. No-

va gradnja, odnosno bilo koji tip intervencije u naslijeđenom prostoru kakav je dubrovački, trebao bi prije svega biti redizajn postojećih vrijednosti, arhitektura koja će svojim ostvarenjem i sama jednom biti prepoznata kao vrijednost koju je ova generacija, kao i svaka prethodna, ugradila u fond baštinenog prostora. Valja uz to upozoriti na činjenicu da su kod nas gotovo nepoznati termini trajno održavanje ili rehabilitacija povijesne kuće, palače i ljetnikovca, ali jednako tako i održavanje često vrijednih novogradnji iz druge polovice 20. stoljeća, kao i čitavih novih naselja koja su na toliko mjesta gotovo obezvrijedila baštineni prostor (posve je očekivano, na primjer, što dubrovački aktualni GUP govori o potrebi *humanizacije* Mokošice). Standardi i arhitektonski jezik građenja novoga nisu još uvijek preciznije određeni. Zvuči nevjerojatno da o čitavoj problematici ozbiljno piše tek nekoliko ljudi u Hrvatskoj. Na našim arhitektonskim fakultetima nema ni jedne katedre za rehabilitaciju postojeće arhitekture, premda bi posao njezina održavanja trebao činiti valjda 80 % sveukupne djelatnosti gradskih otaca, arhitekata, urbanista, konzervatora... Dubrovnik je pravo mjesto gdje bi se takva katedra trebala oformiti. Najvažnije od svih pitanja budućnosti dubrovačke povijesne jezgre jest rehabilita-

FOTO: BOŽO BENIĆ

cija stanovanja te čuvanje i rehabilitacija onoga što je preživjelo od nekadašnjeg finog tkiva svakodnevnih socijalnih interakcija u njoj. Za samu bi jezgru bilo poželjno više pažnje posvetiti konkretnijim podacima o današnjim trendovima stanovanja, o trendovima iseljavanja iz jezgre, o procesu gentrifikacije koji po svemu sudeći uzima maha. Nažalost, čitavo pitanje financiranja revitalizacije stanovanja ostaje nužno na prilično mršavim preporukama. Kako, recimo, provesti u praksi logične preporuke koje se, na primjer, navode u (nesuđenom) splitskom *management* planu, a primjenjive su svakako i u Dubrovniku? Činjenica je, međutim,

da dobar dio relativno malog stambenog fonda u povijesnoj jezgri kupuju ljudi koji će u njoj stanovati tek nekoliko tjedana godišnje. U pravilu su takvi stanovi i kuće restaurirani prema visokim konzervatorskim standardima, ali ostaju lijepi kao razglednice, samo ukras u onemoćalom socijalnom tkivu grada.

Danas, kada raste nepovjerenje prema nekretninama u društvenom vlasništvu i kada se posvuda zagovara privatizacija svega i svačega, gotovo je nepojmljivo da je jedna aristokratska republika poput dubrovačke mogla tijekom više stoljeća razvijati sustav kupovanja zemljišta i iznajmljivanja nekretnina u općinskom

FOTO: BOŽO BENIĆ

vlasništvu, odnosno sustavnu gradnju najamnih stambeno-poslovnih kuća u gradu i uokolo njega, čime je u vlasnosti općine već koncem 13. st. bilo 180 kuća unutar gradskih zidina! Samo na taj način bilo je moguće, primjerice, prostore sjeverno od Place urbanistički strukturirati s dvostrukim nizovima kuća, s ulicama (ruge) širine deset pedalja između njih. Danas je nepojmljivo da je u to doba (A govorimo o feudalnom dobu!) čitav građevinski fond na Placi bio u komunalnom vlasništvu! Pokazano je da je to bio ne samo izuzetno efikasan model urbanističkog planiranja i održavanja urbanog tkiva (na primjer, kada se 1406. odlučilo da se postupno svih 150 drvenih ku-

ća na općinskom zemljištu u gradu zamijeni kamenima radi opasnosti od požara) nego i instrument društvene politike: na taj način gradske vlasti mogle su poticati deficitarna zanimanja, pokazati socijalnu senzibilnost spram onih koji iz viših razloga nisu mogli podmirivati iznos najma, mogli su nagrađivati one koji su se istakli posebnim zaslugama.² Imajući takav fond stambeno-poslovnih kuća, Vlada je mogla lakše planirati i pokretanje masovne industrijske proizvodnje. Primjerice, inicijator i organizator proizvodnje suknja početkom 15. st. bila je dubrovačka

² Irena Benyovsky Latin; Danko Zelić. 2007. *Knjige nekretnina dubrovačke općine*, sv. 1–2. Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti u Dubrovniku, Dubrovnik, 13–18.

vlada: ona je davala premije za svako sukno, zajmove, osiguravala stan i radionice.³ Drugim riječima, problem stanovanja u Gradu može riješiti prije svega sam Grad na način koji je bio kodificiran srednjovjekovnim Statutom.

Grad će, dakako, postojati i ako unutar zidina za koju godinu bude više muzeja nego postolara (što je možda već i slučaj) ili ako za dvadeset godina ne bude uopće više nijednog izvornog Dubrovčanina. Ali o Dubrovniku ne možemo misliti bez njegove arhitekture i prostora, a jednako tako ga ne možemo zamisliti bez njegovih stanovnika. Tu se dotičemo golemog poklada nematerijalne baštine koja obilježava duh ovoga grada koliko i njegova arhitektura, njegov prostor. Držimo, dakle, samorazumljivom pret-

postavku da sve ono što se danas planira ima smisla ako vodi ponovnoj integraciji *kamenoga grada* i živoga grada. Identitet se – to je trebala biti temeljna lekcija koju smo mogli naučiti tijekom zadnjih desetljeća – očituje prije svega načinom kojim jedan narod koristi vlastitu baštinu. Zaštita baštine i zaštita okoliša nije sama sebi svrha, nego bi trebala biti temeljnom filozofijom razvoja. Baština nije samo obveza koja steže, nego je resurs višeg reda. Politika i kulturna baština nedjeljivo su isprepletene. Mislim da između održavanja spomenika i ulaganja u komunalnu i

³ Joško Belamarić, 2012. Urbanistički aspekti prve dubrovačke industrije u 15. stoljeću. *Studije iz starije umjetnosti na Jadranu*, sv. II. Književni krug, Split, 57–114.

POVIJESNE JEZGRE BRANE SE NA LAPADU I U GRUŽU, ODNOSNO NA BAČVICAMA I U SPLITU III

državnu infrastrukturu (dalekovodi, komunikacije...) nema suštinske razlike, ali sudbina baštine ovisi i o sposobnosti kojom se njene vrijednosti, pa i njezina korisnost interpretiraju.

Značenje mjesta, kvalitetu arhitekture – bila ona dobra ili loša – najbolje shvaćamo po činjenici da isti ljudi na različitim mjestima mogu biti različiti ljudi. Kad gledamo Dubrovnik i široki prostor oko njega, u koji su i u najzadnjem kutku poput suhog žiga utisnuti red i ljepota, sklad nature i arhitekture, osjećamo da su ti ljudi znali nešto što nam danas izmiče. Osjećamo da su u kamenu znali izraziti svoje ideale i moralne poruke te da su, naslanjajući se na ono što su naslijedili, a rađajući i djelujući zaista *hic et nunc*, ovdje i sada, u mislima uvijek imali sve one koji će za njima doći. Te misli sigurno su u jezgri pojma – baština.⁴ ■

⁴ Ovaj je tekst izvadak iz studije o stanju spomeničke baštine i izazovima današnjeg razvoja koju je na poziv arhitektice mr. sc. Marine Oreb, ravnateljice Zavoda za prostorno uređenje Dubrovačko-neretvanske županije, napisao tim Instituta za povijest umjetnosti – Centar *Cvito Fisković* u Splitu. Studija je nastala u sklopu Projekta „Baština – Pokretač razvoja, područje Dubrovnika i Boke kotorske – zajedničke aktivnosti u primjeni novih metodologija u zaštiti i upravljanju prirodne i kulturne baštine“.